

La Balma sepulcral de la Força i el Dolmen de Solsderiu

Assaig interpretatiu de l'imaginari prehistòric

Per Miquel Torres Benet i Joan Tarragona
fagonussa@terra.es

*A la memòria del poble de Tiurana***Justificació**

Des de l'any 1989, moment en què iniciàrem l'estudi de l'entorn arqueològic de la Vall del Riu Corb, vàrem començar a fixar-nos en la presència de cupuliformes quan Josep M. Miró Rosinach ens va orientar i assessorar en la complexa identificació d'aquests elements antròpics. Iniciant-se així, un fructífer intercanvi d'investigacions que sortosament avui encara perdura.

Va ser, doncs, a partir de les converses mantingudes que vàrem emprendre amb força la idea de documentar, de manera metòdica, les manifestacions gravades en les roques de la zona de la Vall del Riu Corb. D'ençà que iniciàrem l'inventari i, fins a l'actualitat, hem inventariat 150 suports de pedra amb diversitat de cupuliformes gravats. I hem constatat, també, que no totes les roques inventariades contenen el mateix nombre de cupuliformes, ni tenen les mateixes característiques. Ja que en una roca podem trobar des d'una manifestació gravada a més de 20 en un mateix suport calcari. Així com presentar des d'una possible simplicitat ritual absoluta, a representar un possible entramat de cupuliformes i reguerons de caràcter simbòlic.

La diversitat dels cupuliformes, les tècniques emprades per a la seva concepció, l'entorn geogràfic i social -independentment del període històric al qual es poden atribuir- ens obren possibilitats interessants per a plantejar hipòtesis de treball basades en la definició d'una tipologia de cupuliformes i d'una primera taula cronològica. El bon resultat de les primeres investigacions ens animàren a cercar una interrelació amb les manifestacions prehistòriques més properes, tant pel que fa a hàbitats com a inscultures, i per inèrcia, posteriorment amb manifestacions més llunyanes. Seguit, com és d'esperar, d'un intents treball bibliogràfic.

Com a una primera conseqüència d'aquesta investigació, vàrem entrar en contacte amb la balma sepulcral de la Força i el dolmen de Solsderiu. En ambdós casos ajudats per Joan Tarragona, fill del desaparegut poble de Tiurana i un excel·lent coneixedor de la seva terra. Amb ell, ens endinsem, doncs, en el complicat món cultural dels cupuliformes i gravats a redós de l'aspecte funerari que el món dels morts ens ofereix a través del megalitisme de la Noguera. A contrapartida, publiquem també en aquesta mateixa miscel·lània un segon treball sobre el món cultural, i aquest, centrat en el món dels vius a través de l'aspecte domèstic que ens plantegen els cupuliformes i cruciformes de l'assentament de Refet, també a Artesa de Segre. Amb aquest dos treballs, elaborats de forma individual, intentem aprofundir a través d'un assaig en la dicòmia prehistòrica i en la concepció cultural d'alguns aspectes de l'imaginari de l'home prehistòric.

LA BALMA SEPULCRAL DE LA FORÇA, (GÓS)

Antecedents.

Joan Tarragona, així com els nens dels pobles veïns recorda que anaven al poble de Gós per a entretenir-se remenant els ossos que afloraven a l'interior de la Balma de la Força. L'any 1976 l'antropòleg L.A. Guerrero Sala, a través de l'estudi dels ossos situa la balma de Gós dins la cultura Calcolítica - també anomenada a primers del segle XX com a Eneolítica i actualment en desús- i l'introdueix dins la tipologia de les coves sepulcral de petites dimensions amb enterraments col·lectius.(Guerrero Sala, 1978)

L'any 1999, el servei d'Arqueologia de la Generalitat a Lleida, assabentat de l'existència de restes òssies a la balma de Gós, va promoure-hi una excavació dirigida pel Dr. José Ignacio Lorenzo Lizalde. Els resultats inicials - i actualment en procés d'estudi- refermaren la cronologia Calcolítica de les primeres intervencions de Guerrero Sala i aporten, com a novetat, una punta de fletxa de sílex característica d'aquest període.(Lizalde,1999)

El nostre interès per aquest enterrament col·lectiu de Gós, venia donat pel fet de haver-se trobat una balma sepulcral d'aquestes característiques i de la mateixa cronologia, a la partida dels Emprius de Verdú, a la Vall del Corb (Guerrero Sala,1976). Fou descoberta l'any 1920 per uns caçadors i excavada per Mossèn Serra Vilaró, qui va recuperar les restes òssies i va excavar una petita franja de sediment que hi havia quedat al fons. Les restes recuperades varen ser dipositades al Museu de Solsona i posteriors estudis antropològics fets per Guerrero Sala van constatar l'absència d'aixovars funeraris, detectada ja per Serra Vilaró, i en base a la seva tipologia van datar la balma sepulcral dels Emprius com a calcolítica. (Boleda Cases i Saula Briansó. 1994)

La connexió cultural que s'entreveu entre la balma sepulcral dels Emprius (Verdú) i la balma sepulcral de la Força (Gós), com a enterrament col·lectiu d'un mateix període, resultava força atractiva com per analitzar la presència de cupuliformes i gravats en els seus entorns. De fet, en l'estudi que estem desenvolupant a la Vall del Corb ja havíem detectat a través de diferents balmes repartides entre la Vall, la presència d'un o diversos cupuliformes a la seva part superior (Torres, inèdit). Malauradament, les balmes estudiades no presentaven restes òssies en el seu interior, tot i així, no podem descartar que hagin pogut estar buidades a conseqüència d'un aprofitament

rural en altres períodes culturals. Al nostre entendre s'entreveu una possible connexió entre elles per les seves característiques i per la disposició dels cupuliformes trobats a la part superior de la llosa de pedra. Com hem dit, i al nostre entendre, aquests cupuliformes podrien estar perfectament vinculats amb els rituals que la comunitat prehistòrica oferiria als seus morts.

Balma sepulcral de la Força. La barra senyalitza el lloc de la coberta on es localitza el cupuliforme.

Per tal de poder avançar en l'estudi dels elements culturals de la Vall del Corb a través dels materials arqueològics fiables –i especialment en aquesta línia de treball– era essencial l'estudi de la balma sepulcral dels Emprius.

Malauradament va ser totalment destruïda a l'últim quart del segle XX. Però un estudi més acurat del seu entorn ens ha aportat noves dades força interessants i ens ha permès constatar la presència de cupuliformes i regatons. Era, doncs, necessari revisar i estudiar la balma de la Força, a la Noguera, i cercar la presència en els seus entorns dels elements culturals que estem estudiant, tant per les afinitats culturals d'ambdues necròpolis com per les connexions que J.M. Puche entreveu entre el pre-Pirineu i la Vall del Corb a través de la transhumància (Puche, 1993). D'una part, aquest autor constata que hi ha un poblament del món Neolític Final-Calcolític, bàsicament de comunitats ramaderes i de transhumància que ocuparien la Vall del Corb en períodes estacionals. Possiblement com a lloc de pas a altres terres, i que per les afinitats culturals i pel buit existent a la ribera del Sió podria estar perfectament relacionat amb la zona d'Artesa de Segre (Puche, 1993). D'altra banda, Puche, també relaciona aquestes comunitats neolítiques-calcolítiques a través dels tallers de sílex localitzats a la Vall del Corb per Joan Duch, (Duch, 1980, 1987) amb els tallers de sílex de les serres de Prades i del Montsant (Vilaseca, 1965, 1968 i 1973).

Noves aportacions d'àmbit cultural

Localitzarem la balma sepulcral a mitja vessant de la serra de la Força, prop del poble de Gós. Primerament revisarem l'entorn general, distribuït en terrasses subjectades amb marges de pedra i orientades majorment al Sud. Un cop descartada la presència de més enterraments a la zona immediata, constatarem en el fons de la balma, la presència de restes òssies –entre elles un fragment de crani– les quals sembla

que varen ser manipulades per accions no autoritzades. Essent que l'antropologia no és el nostre camp n'informarem al Departament Arqueologia de Lleida de la seva existència.

Ja hem esmentat anteriorment que la destrucció de la balma sepulcral dels Emprius, a Verdú, ens va impossibilitar d'estudiar la seva coberta per tal de cercar-ne cupuliformes. Ara se'ns obria la possibilitat de fer-ho a la balma de la Força. La coberta d'aquest enterrament col·lectiu se'ns presenta com a base d'un

marge superior de pedra seca, que per les seves característiques constructives, pot haver-se construït entre els segles XVIII i XIX. La paret de pedra seca que s'assenta damunt la balma en deixa sobresortir la part davantera, que també podem anomenar «visera». És precisament en aquest espai concret on es localitzaren davall seu, les restes òssies, i a més a més, detectàrem damunt de la mateixa visera un cupuliforme circular de 25 cm. de diàmetre sense cap regató vinculat amb aquest.

Cupuliforme damunt la visera de la balma sepulcral. A la part baixa de la imatge s'aprecia la paret de pedra seca dels segles XVII-XIX.

La descoberta d'aquest cupuliforme a la coberta de la sepultura col·lectiva, -salvant el conflicte existencial entre els defensors i els detractors de l'acció antròpica de l'home- deixà veure que tot i la massiva expansió desforestadora del vuit-cents, hi ha hagut la voluntat humana de preservar aquest receptacle circular per tal de no colgar-lo dins de la paret de pedra seca del marge. Inevitablement, entràrem en una segona discussió habitual a la qual ens enfrontem els estudiosos d'aquest tema: ha estat aquest cupuliforme obrat en la roca en el moment de l'enterrament col·lectiu o ha estat fet a posteriori?. El que és indiscutible és la intenció que hom a tingut en preservar-lo en el moment de construir la paret de pedra seca, ja que les seves pedres tapaven una petita part sense desvirtuar-lo. Lògicament ens hem de preguntar si l'home dels segles XVII i XVIII identificava i comprenia el significat d'aquest cupuliformes, o a voltes, sense saber-ne el seu sentit cultural el respectava pel fet d'intuir-lo com a un element vinculat als avantpassats. Per la nostra part, dins el projecte de catalogació i estudi d'aquests elements, i en base a unes primeres conclusions, hi ha fonaments de base per a considerar-lo prehistòric.

Malgrat no poder comparar aquesta manifestació gravada, amb la llosa de coberta de la balma dels Emprius de Verdú, sí que hem constatat als Emprius la presència de cupuliformes prop de la desapareguda Balma. Però també és evident que tot i intuir-ne una possible connexió entre les dues manifestacions, no creiem oportú

relacionar-ho atès que la desconnexió entre elements gravats a la llosa funerària i l'entorn podrien formar part de diferents rituals. Per tant, ens haurem de limitar a l'estudi de cupuliformes gravats directament a l'estructura funerària. I això ens mena, inevitablement, a la propera sepultura prehistòrica del dolmen de Solsderiu, a Tiurana.

DOLMEN DE SOLSDERIU

Restes òssies i fragment de crani davall la balma de la força.

Antecedents

Aquest dolmen de Sols de Riu -també conegut com el dolmen dels tres pilans- ja va ser excavat per Mn. Serra Vilaró, durant la seva tasca al Solsonès. Entre els materials de la 1ª excavació, propis d'un sepulcre megalític, s'hi localitza una destrat pulimentada, una gran fletxa de pèndul i aletes, restes d'un vas de ceràmica llisa i restes de dos individus. Se'l relaciona també amb els túmuls de Castellnou de Basella i del Serrat dels Moros de Tiurana, tots ells a la baronia de Rialb (Lluís Pericot, 1950)

Es tracta d'una cambra dolmènica poligonal de 3 m. de longitud per 2,30m d'ample, amb un vestíbul format per dos muntants o pedres clavades al terra. Presenta també una obertura superior ocasionada per la pedra que tanca a sol ixen i que conforma l'espai d'una possible «finestrela». La qual és, a més, decorada a la part interior per un gravat rupestre que ha estat interpretat pels historiadors de la contrada com a un gravat lineal esgrafiat (Antoni Bach i Manuel Gabriel, 1995) i datant el megalit en el període Calcolític.

Finalment, a raó de les obres de construcció de la presa de Rialb i pel fet de quedar sepultat per l'aigua embassada, es va procedir a fer una nova excavació i el trasllat del dolmen a un lloc més elevat. Sortosament, dos anys abans de la seva excavació i conseqüent trasllat, vàrem poder estudiar, in situ, el dolmen i el conjunt rocós pròxim amb la finalitat de verificar l'existència de cupuliformes i gravats en el lloc.

Excavacions i trasllat

Dirigides pel Dr. José Ignacio Lorenzo Lizalde es va procedir a netejar la capa vegetal i es va fer una cata al centre del dolmen de 1m. per 1 m. Un cop retirats els «ortostats» es procedí a excavar tot el dolmen, i van apareixer alguns materials arqueològics. També és va poder determinar un possible «peristàtil» condicionat per

a cobrir el monument funerari amb un túmul de còdols de riu, el qual va ser segurament descarnat per posteriors crescudes del riu Segre. En quan a les excavacions i l'estratigrafia, es retira primer una capa de 7 cm. de llims arenosos amb gran quantitat de cendres i carbons. Els quals un cop garberats amb el cedàs donaren la troballa de dues dents humanes i una punta de pèndul calcolítica de llargues aletes. Aparegueren altres restes, com dos vasos de ceràmica llisa feta a mà, dos puntes de fletxa foliàcea, una destrala polida i aplanada amb senyals de carbonats (incrustacions calcàries) i un molí barquiforme partit, amb senyals de haver sofert els efectes del foc. En quant a les restes esquelètiques (costelles, falanges, tíbies...) denotaren la presència de dos individus, un d'adult i un altre d'immadur. Els posteriors 22 centímetres de llims rogencs molt arenosos presenten restes d'ossos i de carbons. Es va poder comprovar a ran de les excavacions que els ortostats descansen sobre una capa de llims grisos i l'excavació de la banda 15 i 17 va permetre delimitar el «Paleosol Neolític», a base d'arena gris amb fraccions de grava. (Memòria excavacions, 1999)

Tot i que els materials del dolmen són propis de l'aixovar funerari, l'estudi estratigràfic resulta quelcom més interessant, ja que ens mostra la base del sòl de període Neolític. En quant a les puntes de fletxa trobades indiquen una cronologia calcolítica i els enterraments dobles, que són els menys freqüents, són també considerats els més recents.

Noves aportacions de caràcter cultural

És evident que aquest període cultural Neolític Final-Calcolític, atribuït al dolmen Solsderiu i a la balma sepulcral de la Força, es podria relacionar amb els assentament estacionals de la Vall del Corb que Puche determinada com a Fase I (Puche, 1993). Moment que també s'aproxima a la nostra recerca d'una tipologia, en base a l'existència d'un sol receptacle en la part superior de l'enterrament. El qual ens fa plantejar una possible relació dels aspectes culturals d'aquestes dues sepultures, i a voltes, amb la sepultura col·lectiva dels Emprius, així com altres balmes similars que hem comparat i que presenten un únic cupuliforme en la seva part superior.

En aquest aspecte, el dolmen de Solsderiu també presenta un cupuliforme en la llosa que fa de coberta. L'interessant d'aquest dolmen és que tota la llosa de coberta presenta una uniformitat llisa i plana, i tant sols presenta en un extrem, un únic element gravat, possiblement d'ús ritual. En la llosa de coberta no s'endevina cap procés erosiu, descartant així, cap atribució morfològica a una «gnamna» -pel fet de trobar-se en forma solitària- com proposen alguns autors que posen en dubte el caràcter antròpic dels cupuliformes (Peña, González, Sancho, Rodríguez, 1992). Tot i que el propietari de la finca on es localitzava el dolmen afirma que al costat hi havia un gran bloc de pedra des del qual saltava a la coberta del dolmen per a veure l'aigua que es recollia en el receptacle (Lizalde, 1999). Nosaltres creiem que és una mica fantasiós, donat que el cupuliforme existent pot encabir tant sols 1/4 de litre. Al nostre entendre, per les mides d'aquest receptacle, s'entén que no va ser fet per emmagatzemar aigua de la

pluja, sinó per a celebra-hi rituals adreçats als morts que reposen davall la llosa, i permetre o afavorir un contacte directe amb els difunts a través de la mateixa pedra, entesa per si sola com a matèria sagrada. Mircea Eliade encara va més enllà i interpreta els monuments megalítics com una resposta al «mite indonesí» ... els morts retornen al si de la Mare Terra amb l'esperança de compartir el destí de les llavors, però són també, místicament associats als blocs de pedra i en conseqüència es fan poderosos i indestructibles com les roques... (Eliade, 1978)

També és molt indicatiu que el cupuliforme existent a la llosa de coberta del dolmen de Solsderiu es localitzi a la seva vora i orientat a l'Est, en el lloc on hi ha l'obertura superior ocasionada per una pedra que tanca a sol ixent. Si entenem aquesta com la porta d'accés, el receptacle d'ofrenes de la coberta ens queda a l'alçada de la mà i en un nivell òptim per a dipositar-hi quelcom i davant l'accés al dolmen.

Aquesta llosa de tancament, que conforma l'espai d'una possible «finestra» podria relacionar-se amb alguns dolmens on Mircea Eliade esmenta la localització de pedres amb orificis que podien permetre la comunicació entre els vius i els morts mitjançant els anomenats «forats de les ànimes» (Eliade, 1978). A més a més, és decorada en la part interior per un gravat rupestre molt important que ha restat quasi bé ignorat, i del qual intentarem fer un assaig interpretatiu en funció de les nostres possibilitats i dels nostres coneixements.

Dolmen de solsderiu, orientat d'Est a Oest. A l'esquerra s'hi pot observar la llosa vertical que tanca l'accés i que no arriba a la coberta.

Prop de la frontal i orientat a l'Est, s'hi localitza aquest cupuliforme allargat, pròxim a l'accés del dolmen.

Anàlisi espacial del gravat del dolmen de Solsderiu

Com hem dit, aquest gravat forma part de la pedra vertical que tancava l'accés a la cambra funerària i permetia noves deposicions. Per la seva posició i dimensions, la part superior de la pedra no tanca perfectament amb la llosa de coberta, sinó que conforma l'espai d'una «finestra» o obertura orientada a sol ixent. En conseqüència, aquesta pedra amb el gravat i la possible obertura reben cada dia, a l'alba, els primers raigs del sol, els quals entren a la mateixa cambra dolmènica.

La importància d'aquest gravat bé donada pel fet, que, tot i rebre els primers raigs diaris del sol, aquests només incideixen a l'esquena del gravat, ja que es troba situat mirant a l'interior de la cambra funerària. Per aquest motiu, els raigs del sol el sobrepassen pel damunt però no l'il·luminen. En aquest sentit, hem de deduir, doncs, que aquest gravat no ha estat concebut per a ser vist des de l'exterior pels homes vius, sinó que forma part d'un llenguatge o semiòtica adreçada als morts que allí varen ser enterrats.

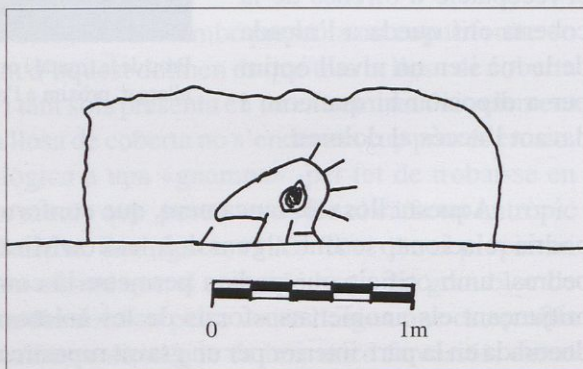
Sobre les característiques del gravat, vers la mateixa pedra, cal dir que es presenta centrat al mig i les línies que el

Dolmen de Solsderiu prop el Segre. A l'esquerra la pedra d'accés amb obertura superior i gravat a l'interior.

El gravat vertical mira a l'interior del dolmen des de la llosa que tanca el corredor.

Planta vertical de la llosa i el gravat.

delimiten han estat fetes amb la tècnica de fricció. En canvi, al bell mig del gravat hi ha un cupuliforme vertical que ha estat obrat amb la tècnica del picat, possiblement amb un còdol de riu, que ha conformat un aspecte circular bastant irregular. De fet, si aquest picat hagués estat fet en una roca a l'aire lliure, la seva irregularitat hauria estat més treballada per l'erosió climàtica i, en conseqüència, hauria tingut un aspecte més arrodonit. Segons aquest plantejament, la irregularitat en la forma circular del cupuliforme vertical, és un aval que indica que ha restat ocult al clima extern i a la erosió que se'n deriva, a més, que ens apropa a una tècnica de piquejat amb estris de pedra i al desconeixement de punxons de metall per part dels seus autors.

També s'ha de dir que hi ha investigadors en el camp de la geoarqueologia que defensen per aquests tipus de cupuliformes verticals un procés erosiu anomenat «tafonització» (Peña, Sancho, González, 1992). Segons González, aquest cupuliforme hauria pogut ser anterior a l'execució del gravat, essent en aquest cas una pedra reaprofitada. Però nosaltres creiem, per diversos motius que anirem exposant en aquest treball, que es tracta d'una acció antròpica.

Sobre la situació del gravat en la roca vertical, hem pogut constatar amb mesures, que està perfectament encaixat al centre de la pedra, és a dir, del cupuliforme vertical als extrems de la roca mesura pràcticament el mateix. En canvi, si que hi ha una variació en quant a l'alçada del gravat en la roca, en aquest aspecte sembla que hi ha una intencionalitat de lligar-lo amb el nivell del terra en lloc de centrar-lo verticalment. També s'ha de dir que no hem pogut mesurar la pedra verticalment pel fet de estar clavada, llavors ens hem d'atènyer a les proporcions que ens dona el pla. Però també ha de quedar clar que el gravat no es prolonga més avall del nivell estudiat. Es fa evident, doncs, que hi ha d'haver una intencionalitat en la posició horitzontal centrada del cupuliforme i una intencionalitat en situar el gravat al nivell del terra que cobria els sebollits.

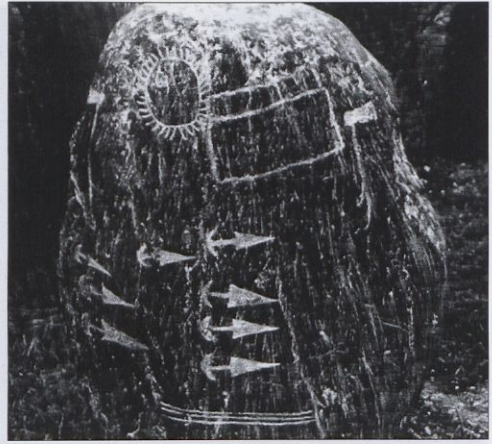
Idea gràfica del gravat

Per comprendre la simbologia d'aquest gravat -i cal aclarir al respecte que d'acord amb els nostres coneixements és pot tractar d'una representació simbòlica, és necessari estructurar l'estudi en dos parts perfectament diferenciables i de lectura individual.

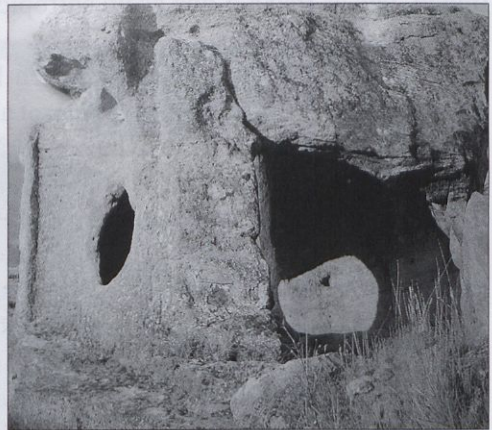
D'una part hauríem de interpretar la idea gràfica a partir de la plàstica de les seves línies, per tal de trobar paral·lelismes en altres manifestacions megalítiques. En aquest sentit, i en un intent de desglossar el concepte plàstic del gravat, cal fragmentar-lo en elements llegibles. A la dreta del gravat hom hi pot veure quatre línies de forma radial que surten del centre de la imatge, amb certs paral·lels amb representacions solars irradiades de la primera Edat del Ferro, com l'estela menhir Di Bagnolo 1, a Valcamonica, els Alps Llombards, on el disc solar apareix com la faç de la divinitat (Anati, 1995). Aquest punt ens permet relacionar les línies irradiades amb l'ideograma de l'astre sol.

D'altra banda, ja n'hem parlat de la presència d'un cupuliforme vertical al bell mig del gravat de Solsderiu, i en aquest cas, per cercar-ne un paral·lelisme prou aclaridor, presentem un dolmen situat en un altiplà prop el riu Ebre i en terres de Terol. Aquest dolmen presenta en una de les seves cares, una obertura circular antròpica per on entren els raigs de llum solar, la qual il·lumina la paret interior tot formant un cercle de llum. A més a més, en el cercle de llum que es reflecteix a la paret de l'estructura funerària s'hi localitza un cupuliforme vertical, de similars característiques al que trobem al dolmen de Solderiu, i també centrat al bell mig. Entenem que la idea i el sentit plàstic d'aquestes manifestacions hauria de relacionar aquests cupuliformes verticals amb la possible plasmació del símbol solar que s'identifica amb l'astre sol. Cal matisar, a més a més, que les línies irradiades del gravat de Solsderiu són una aportació plàstica possiblement més evolucionada, que també s'identifica amb l'astre sol, com ens mostra l'art rupestre de la primera Edat del Ferro de Valcamonica.

En quant a la idea plàstica del cercle solar amb un cupuliforme o cercle al seu interior, el trobem perfectament representat a través del sincretisme religiós durant el llarg de la història i en tota la mediterrània. A primeries del segle XX diversos autors, com Lluís Siret, J. Dechelette i l'abat Breuil, entre d'altres, ja proposaven un simbolisme solar a bona part de les esteles funeràries preromanes de la península ibèrica de forma circular, sobretot les decorades amb anells concèntrics i esferes centrals, com les trobades a la província de Burgos i la zona del Cantàbric (Franskonski,1920). Més recentment, Miró Rosinach també ha

Estela menhir de Bagnolo I. Valcamonica. on segons E. Anati, el disc solar apareix com la faç de la divinitat

Dolment terolés prop el riu Ebre, on és conjuga a través de la llum, el cercle i el punt central, com a símbol de l'astre sol.

Gravat del dolmen de Solsderiu, on es fusionen la simbologia solar amb la simbologia del cavall sicopòmpic. El resultat simbòlic seria el Cavall Solar.

atribuït al cercle un simbolisme solar a través de l'estudi monogràfic sobre esteles discoïdals de la Segarra, matisant que apareix ja en el Neolític i que figura associat a totes les civilitzacions agràries. Sorgint ací bona part dels símbols arquetípics que trobarem repetits en el decurs dels segles i en totes les religions (Miró, 1986)

Encara hauríem d'aprofundir una mica més, ja que el gravat del dolmen de Solsderiu no representa exactament un cercle irradiat o un cercle amb un punt al bell mig. Si ens fixem en la part esquerra del gravat podem apreciar-hi una forma allargada que recorda el cap d'un animal, el qual, en no presentar senyals de cornamenta hem de suposar un cavall i hem de considerar que des de molt antic aquest s'ha considerat un animal sicopòmpic. En aquest aspecte, si fusionem la idea plàstica de la dreta del gravat, amb simbologia solar, i la idea plàstica de l'esquerra amb la simbologia d'un cavall com a animal sicopòmpic, el resultat d'aquesta fusió d'elements conformaria el símbol d'un Cavall Solar i el relacionaria amb el món dels difunts.

Semiòtica i llenguatge del gravat

A partir de la definició ideogràfica del gravat hauríem d'intentar entrar en el difícil estudi del seu significat, és a dir, la semiòtica o llenguatge que amaga aquest símbol de possible origen neolític que expressava algun fragment de l'ampli imaginari col·lectiu. Període cultural, aquest, on és produeix la gran revolució dels signes i dels símbols. Com a punt de partida, creiem que per a l'home prehistòric aquest gravat tenia un significat i formava part d'un llenguatge simbòlic que es desmarca de qualsevol relació amb manifestacions paleolítiques de caràcter narratiu i naturalista, com les representacions de cavalls que trobem en coves asturianes, càntabres i franceses.

Si aquest gravat de Solsderiu pot simbolitzar un Cavall Solar, i així ho entenem nosaltres, per a l'home prehistòric el cavall terrestre seria un animal molt important en la concepció global del seu món i se'l vincularia pels seus atributs físics al servei de divinitats màgiques. En el nostre cas amb l'astre sol i amb el seu períple solar, ja que diàriament recorre el cel que se sosté damunt nostre. En aquest aspecte la mobilitat i rapidesa del cavall terrestre es podria vincular amb el moviment del sol pel cel terrestre i es podria associar per idiosincràsia a la divinitat solar. Aquesta possible associació d'idees podria predestinar el Cavall Solar com l'eina que utilitza l'ànima de l'home en el seu viatge al més enllà, imitant el cicle diari del sol, entès com una dicòmia entre la vida i la mort o la naixença del dia i la posta del sol.

Aquesta associació d'idees, a redós del viatge de l'ànima al més enllà i ajudat per elements terrestres vinculats a cada cultura, no hauria de ser inversemblant, ja que trobem paral·lelismes més evolucionats en l'arc de la mediterrània que ho corroboren. Al peu de la piràmide de Keops, faraó de la IV Dinastia de l'Imperi Antic (2500 a.C.) s'hi localitzaren dues barques solars de grans dimensions enterrades en dues fosses. Segons el Textos de les Piràmides «Les Barques Solars» com a mitja de transport dels déus tenien un significat simbòlic i el faraó com a fill de Ra (Sol) per seguir el

seu destí, tot imitant el periple d'Osiris, necessitava una barca per navegar pel mar celestial. (Siliotti i Hawass.1997)

Un exemple de l'edat del Bronze és el Carro Solar de Trundholm, Dinamarca. Es tracta d'una figura de bronze que representa un cavall i un carro amb el disc Solar, i que reproduceix la manifestació més evident del Sol, en la forma d'un disc transportat per un vehicle. Segurament estava dotat d'un significat ritual de gran transcendència, ja que una cara del disc estava recoberta d'una fina capa d'or i decorada amb espirals i cercles de possible simbolisme solar. (Museu de Copenhague)

Durant l'Edat del Ferro, es practicaren enterrament anomenats «Tomba de Carro», els quals convertien aquest element en un símbol de prestigi per la gent de l'Edat dels Metalls. El carro com a mitjà de transport jerarquitzava la classe dominant i adquiria simbòlicament la funció de facilitar al difunt «l'últim viatge» al més Enllà.

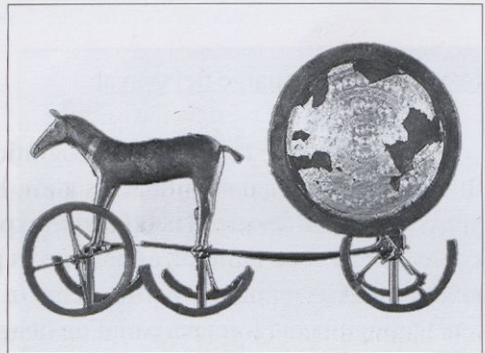
Altres manifestacions del carro solar és manifesten en la cultura Nòrdica, on els deus que habitaren la mítica Asgar crearen un carro per a la lluna i un carro per al sol. També el profeta bíblic Elies té un passatge on s'esmenta el carro del foc, de possible simbolisme solar.

També la cultura clàssica ens parla de cavalls i divinitats Solars. Una cràter grega de figures roges té una representació d'Helios o Apolo, el Déu del Sol i de la Llum, d'aspecte jove, bell i viril, i amb el cap envoltat de raigs solars que conformen una cabellera daurada. Viatja pel cel amb un carro tirat per quatre cavalls i recorre el cel durant tot el dia fins que, al vespre, arriba a l'oceà en el qual es banyen i descansen els cavalls i ell es retira a un palau daurat, del qual surt a l'alba del nou dia. (Yarza,1991)

Aquests exemples ens parlen d'una estructuració cultural i del sincretisme d'un símbol ancestral i místic, relacionat amb el sol i en la creença del més enllà. Concepte simbòlic, aquest, que ha sofert la conseqüent evolució del pas del temps i la incorporació dels nous avenços tecnològics que han aportat les noves cultures i els

Cavall Solar sicopòmpic. Neolític final -Calcolític. Dolmen de Solsderiu.

Carro Solar votiu de Trundholm. Edat del Bronze. 1300 a.C. Escandinàvia.

nous horitzons. Així, creiem que les arrels de l'imaginari prehistòric, a partir de la gran revolució del Neolític, va expandir-se per tot l'arc de la mediterrània i el nord d'Europa fent possible trobar un ferment cultural primigeni en tot aquest bast territori. És en aquest context on creiem que s'ha d'incloure el gravat de Solsderiu, donant-li un sentit cultural ancestral de caràcter simbòlic que ha servit de substrat a noves percepcions més evolucionades del Cavall Solar. Percepcions que ens demostren que finalment l'han sotmès a la voluntat de l'home com a divinitat antropomorfa. Primerament amb la domesticació del cavall, ja a l'edat del Bronze, i posteriorment amb la inclusió dels nous avenços tecnològics, com el carro. Així com la conseqüent jerarquització i els sacrificis rituals del cavall, que menen a l'home a ser un nou model de divinitat que centra la figura de l'heroi com a el seu màxim exponent, i unes classes eqüestres dominants, instal·lades des del període orientaltzant que consoliden el cavall com el símbol més important de l'estatus social (Pellón, 2001).

CONCLUSIONS:

A tall general hauríem de dir que aquest treball, centrat en aspectes culturals de concepció funerària, es contraposa i es complementa alhora, amb un altre treball que també publiquem en aquesta miscel·lània i que tracta sobre aspectes culturals de concepció domèstica centrats a l'assentament de Refet. També a la Noguera i pròxim a la balma de la Força i el dolmen de Solsderiu.

En l'aspecte funerari creiem haver detectat en les sepultures calcolítiques esmentades: balma de la Força, dolmen de Solsderiu i balma dels Emprius (vall del Corb) una tendència a gravar a la llosa o pedra de coberta un cupuliforme, orientat majorment en la zona de la visera (en una balma) i en la pedra de coberta prop l'entrada del sepulcre (dolmen). Creiem que es tracta de cupuliformes antròpics, tant per la posició que presenten en l'enterrament com per la possibilitat que es tracti d'un patró de concepció ritual, possiblement vinculat a les ofrenes que els vius oferien als seus morts en aquest període.

De fet Josep Tarrús, ja descriu que a les comarques gironines, essencialment l'Empordà i la Selva, es coneixen nombroses inscultures amb gravats d'estil esquemàtic, antropomorfes en phi, cruciformes, reticulats, cercles, serpentiformes, cassoletes simples i amb regatons, que estan fetes sobre monuments megalítics. Especificant a més, que les roques amb inscultures de l'Empordà solen trobar-se prop de zones megalítiques amb sepultures, menhirs i hàbitats. (Tarrús, 1992). Però les dades més importants del megalitisme gironí són fruit de la descoberta d'un túmul intacte a la vinya d'en Berta. L'excavació va permetre constatar científicament que la coberta de la cista i la llosa frontal era plena de gravats que no havien vist mai la llum des de la seva construcció pel fet de ser enterrades sota el túmul (Tarrús, 1992). Aquesta descoberta, feta ja l'any 1932, hauria de permetre avançar en el reconeixement antròpic de molts cupuliformes i regatons trobats en les mateixes sepultures megalítiques o al

seu entorn. Polint així les discrepàncies obertes entre els defensors de l'antropisme de molts cupuliformes existents en les sepultures megalítiques i els defensors de l'erosió natural, entesa com a gnammas, tafonis i cadolles.

Continuant amb la defensa d'aquesta hipòtesi de treball que presentem, hem de dir també, que percebem en la posició avançada del cupuliforme detectat en la coberta de les sepultures en balma i dolmen, un ús ritual. Així segons la percepció d'utilitat ritual d'aquest receptacle, hem de concebre l'idea que mentre duraven les deposicions col·lectives en la sepultura, aquest cupuliforme hauria d'estar visible - com per exemple en la visera- i en el lloc apropiat per al seu ús continuat. Aquest raonament també es pot aplicar al dolmen de Solsderiu, ja que el cupuliforme existent a la coberta es troba al costat de la pedra vertical que tanca l'accés a la sepultura. La situació del receptacle prop l'entrada de la sepultura, ens duu a pensar en una possible utilitat continuada com a receptacle per a rituals d'ofrena als morts. Possiblement també hauríem de parlar de la seva permanència i del seu ús, per tradició cultural, després de l'abandonament dels enterraments col·lectius. Fet possiblement aplicable al dolmen de Solsderiu, ja que les excavacions només han determinat la deposició de dos individus. Això ens mena inevitablement, a pensar que aquestes societats compreses entre el Neolític Final i el Calcolític, estaven molt arrelades a la creença del més enllà i que els ritus funeraris formaven part indestriable de la vida. Essent el lloc on es troben els megalits, un lloc de culte i un centre espiritual de l'activitat social del grup.

Heine Geldern conclou que en les societats megalítiques vives els megalits es relacionen amb determinades idees sobre l'existència del més enllà de la mort, en base a cerimònies destinades a protegir l'ànima del difunt en el viatge al més enllà (Eliade, 1978).

Sobre el gravat de Solsderiu hem arribat a diverses conclusions possibles. D'una part podem determinar que per la seva posició a la pedra vertical que tanca l'accés al vestíbul i a la conseqüent sepultura i, pel fet d'estar flanquejada en la part interior per dues pedres verticals, pot tractar-se d'un dolmen simple. Josep Tarrús conclou que aquest tipus de dòlmens, anomenats cambres Pirenaïques, presenten un sistema d'accés a la cambra compost per una llosa frontal rebaixada entre dos muntants, sobre la qual encara hi pot haver una llosa-porta elevada. Encara que de moment a Solsderiu no s'ha documentat per no ser intacte. A més, Tarrús afegeix que aquestes dòlmens simples presenten unes cobertes de grans dimensions i que sovint la capçalera i la llosa d'accés no sostenen la coberta (Tarrús 1992). Dades que s'identifiquen plenament amb el dolmen de Solsderiu.

A partir d'aquí podem intentar aprofundir més en la llosa-porta i el gravat que se li correspon, d'una part perquè deduïm que es tracta d'una manifestació simbòlica adreçada als sepultats, ja que la seva posició mirant a l'interior de la cambra n'és una prova irrefutable. D'altra part perquè intentem sintetitzar el seu llenguatge simbòlic a raó de la seva posició en el dolmen i la seva orientació amb l'astre sol. Nosaltres hem defensat des d'un primer moment, pel fet de trobar-se la llosa d'accés

al vestíbul més baixa que la coberta i la seva orientació a sol naixent, que podia formar part d'una intencionalitat simbòlica que permetia l'accés a l'interior de la cambra dels primers raig del sol a l'alba. En aquest aspecte, ens congratula que el Dr. Tarrús en el seu estudi sobre els magàlits gironins hagi arribat en part a les mateixes intuïcions, conclouent al respecte «...tant com s'ha comprovat en nombrosos dòlmens, des de l'Atlàntic a la Mediterrània, aquestes orientacions buscaven que la llum del sol arribés a l'interior de la cambra funerària en determinades èpoques de l'any, generalment en els solsticis d'estiu o d'hivern, probablement per raons religioses que ara se'ns escapen. Potser volien orientar l'ànima dels difunts cap al sol?... (Tarrús, 1992).

Si les nostres deduccions són correctes, els gravat del dolmen de Solsderiu hauria d'estar relacionat amb el sol i les ànimes del difunts. En aquest aspecte la fragmentació analítica que n'hem fet del gravat creiem que ha estat cabdal per a la seva aproximació, doncs l'estudi de les seves línies gràfiques ens ha ajudat a determinar el seu possible significat com a Cavall Solar. Deducció a la qual també hi hem arribat, a través de la concepció sicopòmpica del cavall i per la combinació d'un esquema d'origen naturalista (cap d'herbívor) amb elements simbòlics atribuïts al Sol (cupuliforme o ull solar i cabellera irradiada). Estudis recents sobre el cavall en l'antiga Iberia, tot i tractant-se de cultures molt més avançades cronològicament, proposen una relació entre el sol i el cavall. Per alguns la importància del cavall no radica en ells mateixos, sinó en el fet de trobar-se estretament vinculats amb el culte al sol (Blázquez, 1983. Fernández, 2003), per a altres, el cavall no era una divinitat en si mateixa sinó un partícip de la essència divina, en aquest cas el sol (Blanco, 2003). I en aquesta línia sembla que certs animals són posseïdors de qualitats divines, motiu per al qual bona part de la seva iconografia posseeix un caràcter màgic - religiós (Blázquez, 1991, Blanco, 2003).

Relació que, a més, es pot connectar amb el Cavall Solar i els ritus funeraris a través de la concepció del viatge al Mes Enllà del difunt i l'estructuració de la percepció de la immortalitat a través del cicle Solar. En aquest aspecte el cavall terrestre s'associaria per la seva motricitat a la divinitat Solar com a vehicle del seu desplaçament diari i cíclic pel cel. En quant a la vessant sicopòmpica del cavall, sembla que està relacionada amb les ànimes dels difunts i amb el viatge al Més Enllà.

Entre els pobles gals el cavall tenia una forta vinculació amb el món dels morts i se'l dotava d'un valor sicopòmpic en ser portador de les ànimes al Més Enllà (Benoit, 1948. Gabaldón, 2003). Altres autors defensen que les virtuts terrestres del cavall, percebudes en el món dels vius, li atribueixen un destacat paper en el món dels morts com a vehicle cap al Més Enllà (Le Roux, 1955, Gabaldón, 2003). Seguint en aquest línia de treball, és lògic presentar certs paral·lelismes de cultures posteriors molt més estructurades i evolucionades, on el viatge al més enllà, s'articula en base a noves aportacions culturals com el carro que releguen el cavall a animal de tir.

Sobre la possible cronologia del gravat de Solsderiu creiem que tot i trobar-se en una sepultura calcolítica, possiblement la idea simbòlica procedeix ja d'un substrat Neolític, tot i que perfectament viable en el període calcolític. De fet a la primera

Edat del Ferro, en llocs com a Valcamonica, es troben manifestacions gravades de cavalls amb carro i símbols solars irradiats per separat. Fet que demostra ja una evolució en la mentalitat simbòlica a tenor de les noves aportacions tecnològiques i la incipient divinització antropomorfa a través de la figura de l'heroi.

En quant a la possible connexió amb els grups humans que varen executar els gravats de Solsderiu, hem de tenir en compte que el grup megalític de Catalunya forma part d'un grup Pirinenc més ampli, a cavall entre Espanya i França. Potser caldria, doncs, cercar paral·lelismes més directes a la veïna França, ja que alguns autors proposen que el cavall al servei directe d'un genet, arriba a la península a través dels Pirineus amb els portadors del camp d'urnes (Fernández,2003)

Segurament el lector pot trobar aquest article força especulatiu, però la novetat i importància que presenta, sobretot el gravat de Solsderiu, ens feia necessari obrir la nostra ment a noves possibilitats interpretatives, potser massa especulatives, però no mancades de contrastos bibliogràfics, ja que tenim davant nostre una peça excepcional i una línia de treball agosarada. Però som plenament conscients que el punt clau en la línia de treball exposada és que el lector estigui d'acord amb nosaltres que el gravat és un Cavall Solar. A partir d'aquí, hem intentat ser coherents amb la nostra interpretació i arribar fins on les nostres possibilitats ens han permés.

BIBLIOGRAFIA:

(Guerrero Sala, 1976)

Lluís Antoni Guerrero Sala, «*Lleida Antropològica*». 1976

(Lizalde,1999)

Lorenzo Lizalde, Dr. José Ignacio. *Informe preliminar a la memòria d'excavacions del dolmen de Ponts*. Inèdit. 1999. Serveis territorials d'Arqueologia a Lleida

(Boleda Cases i Saula Brianso. 1994)

Ramon Boleda Cases, Oriol Saula, «*Història de les excavacions arqueològiques a la comarca de L'Urgell, (II)*». Revista Urxt, 1994. Tàrrrega.

(Puche,1993).

Josep M. Puche. «Evolució del poblament i relacions macroespacials durant l'edat del Bronze a L'Urgell». Revista d'Arqueologia de Ponent. Núm. 3. 1993.

(Duch,1980)

Joan Duch. «*Tesis de llicenciatura*» Inèdita. 1980.

(Duch, 1987)

Joan Duch. «*Camins prehistòrics per la Vall del Riu Corb*». Palestra Universitària. UNED. 1987.

(Lluís Pericot, 1950)

Lluís Pericot Garcia. «*Los sepulcros magalíticos catalanes y la cultura Pirenaica*». 1950

(Antoni Bach i Manuel Gabriel, 1995).

Antoni Bach i Manuel Gabriel, «*La Baronia de Rialp. Un esbós històric*» 1995. Col·lecció Vil·les i Ciutats.

(Peña, Sancho, 1992).

José L. Peña Monné, Carlos Sancho Marcen. «*Mecanismos de alteración de la roca y su implicación en el deterioro de gravados rupestres y otros restos arqueológicos*». 1er Congrés Internacional de Gravats rupestres i Murals. I.E.I. 1992. Lleida.

(Peña, González, Rodríguez, 1992).

José L. Peña Monné, Joan Ramon González Pérez, Josep Lluís Rodríguez Duque. «*La roca con gravados de les Eres de Tragó de Noguera (Os de Balaguer, Lleida). Un ejemplo de coexistència de formas naturales y antrópicas*». 1er Congrés Internacional de Gravats rupestres i Murals. I.E.I. 1992. Lleida.

(Eliade, 1978)

Mircea Eliade. «*Història de les creences i de les idees religioses*» 1978.

(Anati, 1995).

Emmanuel Anati. «*Valcamonica, una storia per l'Europa, il linguaggio delle pietre*». 1995.

(Franskonski, 1920)

Eugeniusz Froankowski. «*Estelas Discoideas de la península ibérica*» 1920.

(Miró, 1986)

Josep M. Miró Rosinach. «*Esteles funeràries discoïdals de la Segarra*» 1986.

(Siliotti, Hawass. 1997)

Alberto Siliotti i Zahi Hawass. «*Guía de las pirámides de Egipto*» 1998. Reedició espanyola.

(Museu de Copenhagué)

Statens Museum de Copenhague. Pàgina Ueb.

(Yarza, 1991)

F.C. Yarza. «*Diccionari de Mitologia*». 1991.

(Pellón, 2001)

José R. Pellón. «*Íberos, la vida en iberia durante el primer milenio antes de cristo*». 2001

(Tarrús, 1992)

Josep Tarrús i Júlia Chinchilla. «*Els monuments megalítics*» Quaderns de la revista de Girona. 1992

(Blázquez, 1983)

José M. Blázquez. «*Primitivas religiones ibéricas. Religiones prerromanas*» 1983.

(Fernández, 2003)

Fernando Fernández Gómez. «*Los caballos de Luque. Cordoba*». 2003

(Blanco, 2003)

Juan Francisco Blanco García. «*Iconografía del caballo entre los pueblos prerromanos del centro-norte de Hispania*». 2003.

(Blázquez, 1991)

José M. Blázquez Martínez. «*Magia y religión entre los pueblos indígenas de la Hispania antigua*» 1991.

(Benoit, 1948)

F. Benoit. «*Des chavaux de Mouriès aux chavaux de Roquepertuse. Recherches sur l'art et le symbolisme funéraire de le vallée du Roine avant le conquête romaine*» 1948.

(Gabaldón, 2003)

Maria del Mar Gabaldón Martínez. «*El caballo en el mundo celta. Significado i simbolismo de los équidos entre los pueblos galos*». 2003.

(Le Roux, 1955)

F. Le Roux. «*Le chaval divin*» 1955